

Publicerat 12-07-22

Nedladdat från <http://www.forskarbyn.se>

Tankar om god användning retorikkunskap

av José L Ramírez

I en artikel i senaste nummer av Retorikmagasinet som presenterades på omslaget med rubriken "Jag skiter i kritiken", framförde Elaine Eksvärd (f d Bergqvist) en uppfattning om vad Retorik innebär som fick mig att tänka på en dikt av norrmannen Jens Bjørneboe:

*Tenk alltid på hvad folk vil si
Og ta den sterkestes parti.
Og tviler du, så hold deg taus
Til du ser hvem som får applaus.
Tenk nøye ut hva du bør mene:
Det kan bli dyrt å stå alene.
Følg ingen altfor høye krav,
Men si, hva du har fordel av.
Si alle hva de gerne hører,
Gå stille gjennom alle dører.
For sannhet bringer sorg og nød,
Mens daglig løgn gir daglig brød.*

Jag har inte uppfattat den konflikt som Elaine anger mellan "retorikexperter" (dvs. de som försörjer sig på konsultuppdrag i företag och massmedia) och retorikakademiker. Om några tjafsar ständigt om "*ethos-pathos-logos*" och andra formler och ramsor, som ett slags inlärd litanja, är just snabbutbildade konsulter som - i brist på erfarenhet - försöker legitimera sina kommentarer med handboksmässiga recept. Den akademiska kunskapen är bara en analys som kan skapa förståelse, inte en teknik som man tar till för att göra något på rätt sätt. Den som inte kan skilja mellan teoretiska fraser och praktisk förvärvad kunskap och blandar ihop en handboksteknik med själva konsten och erfarenheten, är knappast någon att köpa råd och lärdom från. Och en akademiker som bara rör sig med sådana givna fraser utan närmare pedagogiska förklaringar är ingenting att lyssna på.

När två retorikkunniga överväger med varandra, då kan det vara på sin plats att nämna ämnesmässiga begrepp, om man är välbekant med vad dessa innebär i praktiken, inte som teoretiskt, okritiskt inlärd recept. Man åberopar dock inte retoriktekniska termer (liksom för att imponera) för dem som ingenting vet om dem. Dessa retoriktekniska begrepp är inte heller absoluta sanningar som man tar okritiskt till sig, just som en recept och inte som ett uttryck för egen erfarenhet.

Att Aristoteles använde dessa beteckningar i sin analys innebär inte att han krävde att de ska tas som dogmer från en besserwisser. Just han rekommenderade oss att inte godta vad som helst, bara därför att det påstås av någon som vi betraktar som en auktoritet. "Jag uppskattar mina vänner i Platons akademi och respekterar vad de säger, men jag uppskattar sanningen desto mer" - sade han. Man ska inte ta för givet något om man inte själv blivit helt övertygad om det. Jag blir, visserligen, ofta tvungen att följa instruktioner, när jag är tvungen att använda en maskin som jag inte behärskar. Men vi försöker att lära oss genom egen erfarenhet att hantera det som vi inte kan bortse ifrån, även om det kan ta sin tid.

Vissa slentrianmässigt inlärdade begrepp som *pathos* och *logos* ger ett helt felaktigt uttryck åt vad det är fråga om. Orden uttrycker inte riktigt vad de försöker stå för. Det handlar inte bara om känslor (*pathos*) och *logos* innebär hela diskursen (inklusive det som kallas *ethos* o det som kallas *pathos*), inte bara det ämne som behandlas. De olika genrerna kan inte skiljas från varandra eller uppfattas så enögt som många s k retorikexperter tror. De kan skiljas precisivt, inte positivt. Och de omfattar flera aspekter än dem som enögt brukar åberopas. Man kan inte hävda en uppfattning om något, genom att sätta på ett inlärt namn eller etikett på det. Man måste kunna klargöra vad olika aspekter och ingredienser i talet innebär och varför dessa är viktiga (dvs till vilket syfte) i kommunikationen med varandra.

Det handlar således mer om erfaren igenkännande än om manipulation. Retorik kan inte reduceras till en teknik att övertyga den andre om vad som helst. Äkta kunskap om retorik kan visserligen hjälpa oss att förstå varför vissa resonemang och argument går hem hos åhörare, trots deras tvetydiga innebörd. Genom att veta hur något görs på ett slarvigt eller tendentiöst sätt kan man lära sig att inse det som fattas och det som bör undvikas, om man inte har som intention just at luras. Att luras bra kräver också skicklighet, men då lurar man inte sig själv genom inlärdade floskler. Att lära folk att bete sig och tala med varandra på ett sådant sätt, att den andra köper vad vi säger med hull och hår, det är ingenting som har med en eftersträvd sund och äkta retorikteori att göra. Det är bara en manipulativ teknik.

Retorik och etik är visserligen inte detsamma. Min landsman Quintilianus kan tycka (i sin grav) vad han vill och uppfatta en retoriker som en "hederlig man som kan tala väl" (kvinnor räknade han inte med i retorikernas skara).

Den som vill lära sig att luras bra som *coacher* eller *konsult* bestämmer detta själv. Att lära sig Retorik är att lära sig att känna igen de tricks och tekniker som talaren (medvetet eller omedvetet) använder sig av och genomskåda vad hen försöker göra med oss. Som retorikexperter eller som lärare har vi dock en etisk plikt i samhället, nämligen att lära andra att förstå vart olika retoriska resurser leder. D.v.s. vi är skyldiga att genomskåda och avslöja när den rådande retoriken försöker att vilseleda eller lura de retoriskt oinsatta. Bara en retorisk teori som kan hjälpa oss i detta syfte är värt i ett samhälle som skryter med demokrati, medbestämmande, välfärd och god uppfostran och som låter alla komma till tals på olika sätt och utvecklat en teknik som gör kommunikationen gränslös i tid och rum.

I en retorisk situation finns naturligtvis många faktorer som påverkar oförberedda mottagare av budskapen. Är man så vacker som Elaine Eksvärd (som figurerar på första sidan i ett tiotal olika tidskrifter och i tidningsspalter), och har man en trevlig röst och en skicklig och elegant stil, då lockas åhörarnas positiva inställning bättre än om någon ser konstigt ut rent fysiskt, har dålig accent eller inte behärskar sitt anseende. Man petar sig inte i näsan eller svär utan anledning, om man ska hålla ett tal som ska gå hem. Det finns många psykologiska faktorer som påverkar åhörarens inställning till talaren och därmed, på ett metonymiskt sätt, till dennes budskap.

Om vi ska ägna uppmärksamheten åt retoriken på ett modernt seriöst sätt, åtskild från andra psykologiska element som innebär psykologisk manipulation och propaganda, då måste vi koncentrera vår kunskap på det som gäller språkets, det framförda värdet. Det är lika viktigt att inte låta sig luras av bedrägliga eller vilseledande ordval och resonemang, som att genomskåda sanningen i det som sägs av någon som inte behärskar den etablerade retoriken.

Vi måste lära oss att bedöma budskapen oberoende av den som framför den och skilja mellan vad talaren säger och vad det sagda visar om talarens person och intentioner. Det handlar inte om att "tala sanning". Ty detta uttryck betyder olika saker. Den som svär att "säga sanningen, hela sanningen och bara sanningen" kan inte vara säker på att vad han tror och säger är sant, bara att han inte tycker och tänker en sak och tar fram en helt annan. Det handlar om ärlighet, inte om "sanning" i objektiv mening. Att vara sanningsenlig är en viktig personlig egenskap, men åhörarens skicklighet ligger i att kunna bedöma och känna igen sanningsvärdet ur sitt eget perspektiv.

I andra språk brukar man blanda ihop "övertygandet" med "övertalandet" (det som i latinskt ordalag hette *persuasio*). På svenska har vi lärt oss att skilja. Det viktiga är inte att jag går med på vad någon annan försöker att få mig att tycka, tro och göra. Det viktiga är att bedöma om det som sägs stämmer överens med min uppfattning och om det hjälper mig att inse något som jag kan godta, trots att jag inte räknat med det eller funderat på. Jag måste lära mig att genomskåda språket och den framförda meningen på ett så sakligt

och oberoende sätt som jag kan. Blir man inte övertygad så ska man ställa frågor, framkalla kompletterande uppgifter, värderingar, sätt att resonera etc. Retorik är konsten att behärska och ta ställning till det som sägs på så goda grunder som möjligt, utan att låta budskapen maskeras i andra element.

Retorik är således inte alls konsten att övertyga utan konsten att genomskåda vad vi gör med språket och vad språket gör med oss. Då handlar det om orden och resonemangen och allt som döljs bakom orden som förgivettaget. Tystnaden kan avslöja mycket och åtbörder eller andra tricks kan försöka ersätta de talade orden och kan avleda uppmärksamhet från det som berör budskapen och dess relation till åhörarens uppfattning och värderingar. Att komma dragandes med känslomässiga känslouttryck och åtbörder eller episoder som avviker uppmärksamheten från huvudsaken, detta är något som en god domare måste kunna hantera och hålla ifrån sin bedömning. Därför har juridiken alltid haft en sådan respekt för retorikkunskapen. Idag kräver det politiska språket och massmediernas ofta ensidiga information allt starkare kunskaper om språkbruket. Det är detta som Retoriken ska ha som ämne och det borde bli det viktigaste ämnet i våra skolor.